

Листування М.О. Максимовича та М.І. Костомарова

Михайло Олександрович Максимович – один із тих діячів XIX ст., який не дивлячись на складні умови існування української ідентичності в Російській імперії, зумів зберегти її протягом усього життя. Своім українським “земляцтвом” він захопив не одного свого сучасника, а також багатьох послідовників. До їх числа можна віднести і Миколу Івановича Костомарова (1817-1885).

З творчістю М.Максимовича М.Костомаров познайомився у 1837 р. На той час він навчався у Харківському університеті, слухав лекції відомих професорів і захопився історією. Начитавшись історичної літератури, йому на думку спала ідея дослідження життя народних мас на противагу популярним тоді вивченням діяльності установ, законотворчості, державних діячів - всього того, що пов'язане з державою. Живий народ постав в уяві М.Костомарова як творець історії. А по скільки він на той час жив в Україні, то почав зі знайомства з українськими народними піснями у виданні М.Максимовича (1827). Непідробна краса української народної поезії, глибина і свіжість почуттів народу, який був близький молодому дослідникові, але, як виявилось, про нього він зовсім нічого не знав. Невдовзі збірник Максимовича Костомаров уже знав напам'ять, а думками про історію українського народу Микола Іванович ділився з Амвросієм Метлинським та Ізмаїлом Срезневським. Захоплення українською літературою, яке виникло після знайомства з творчістю Михайла Олександровича Максимовича, не згасало: виникла необхідність вивчення української мови для глибшого

розуміння творів О.Котляревського і Г.Квітки-Основ'яненка. Таким чином, з подачі М.Максимовича склався новий напрямок дослідження української історії.

Особисте знайомство Максимовича і Костомарова сталося значно пізніше, а саме у жовтні 1844 р. за ініціативи П.Куліша. Михайло Олександрович тоді жив у Старому місті у невеличкому дерев'яному будиночку поблизу церкви Св.Трійці. З серпня 1845 р. вони почали досить часто спілкуватися, і дружні зустрічі не припинилися після того, як Максимович завершив професорську діяльність і переїхав на хутор поблизу Золотоноші. Час від часу Михайло Олександрович приїздив до Києва, щоб залагодити деякі справи та зустрітися з добрими друзями. У своїй "Автобіографії" Костомаров писав: "Це була людина невеликої вченості, але дуже розумна і безпристрасна у тих частинах, які були йому добре знайомі. Бесіди з ним (Максимовичем – О.Г.) взагалі були приємними і зовсім не давали приводу винести вирок бездарності, яким вже після смерті так несправедливо пригостив його Куліш, який мав, за особистим відношенням до нього, менш, ніж коли-небудь, право накласти на нього сіру пляму бездарності."¹

Як бачимо, М.Костомаров надзвичайно поважав Михайла Олександровича за внесок в українську науку і був справедливим до нього у своїх оцінках, на відміну від Куліша. М.Максимовичу теж були приємними ці зустрічі, про що знаходимо відзив у листі до М.Погодіна: "С удовольствием вспоминаю тот вечер у г.Костомарова в начале 1846 г. на Старом Киеве, когда он прочел мне только что написанное им введение к истории Богдана Хмельницкого".²

Після повернення із заслання М.Костомарову не дозволити поселитися у Києві, тому спілкування істориків продовжувалося шляхом листування. Нам відомо, що у Києві зберігається лише 4 листи Костомарова до Максимовича і 1 лист Максимовича до Костомарова. Згадані 4 листи опубліковані В.Даниловим у

“Матеріалах до біографії М.І.Костомарова” у 1907 р. на сторінках журналу “Україна”³. Відповідь Максимовича на останній лист Костомарова неопублікована, проте за змістом варта нашої уваги. В.Данилов вважає, що оскільки листи датовані 1847-1859-1864 рр., стосунки між вченими мали випадковий характер. Спробуємо розібратися в ситуації. Перший лист відноситься до 18 березня 1847 р., коли М.Костомаров, молодий та сповнений романтики, збирався одружитися з Аліною Крагельською. Цією радісною новиною він ділився з Михайлом Олександровичем, запрошуючи відсвяткувати приватну, але дуже важливу подію. Що сталося через дуже короткий період, відомо: арешт, фортеця і довгі роки заслання. Спілкуватися з друзями, які залишилися в Україні, не було можливості. Повернувшись до Петербурга, Костомаров з особливою насолодою продовжував роботу над “Богданом Хмельницьким” і тому наступний його лист містить інформацію про наукові пошуки того періоду, а також подяку Максимовичу за розбір його твору, який історик вважав викликом до поєдинку. Полеміка справді зав’язалася. Після виходу у світ другого видання Богдана Хмельницького Максимович написав чотири листи до М.Погодіна⁴ і опублікував їх в журналі “Українець”. Натомість М.Костомаров написав “Объяснение”⁵, після чого у тій же газеті Максимович розмістив статтю “В ответ на объяснение г.Костомарова”⁶ і п’ятий лист до М.Погодіна “О приезде Богдана Хмельницкого в Киев из Замостья”⁷ М.Костомаров і собі написав “Ответ г.Максимовичу”⁸, на який одержав відповідь “Спор о малороссийских именах”⁹. Після цього Максимович написав ще 11 листів до М.Погодіна за період з листопада по грудень 1860 р., в яких він торкається “Объяснения” Костомарова.

Відкриті листи і пояснення, опубліковані на сторінках періодичних видань, були досить гострими і відображали наукові погляди, і тому, на нашу думку, не могли показати дійсних людських стосунків Максимовича і Костомарова. Натомість

приватне листування, хоч і продовжувало дискусію, але було набагато лагіднішим і теплішим. Зокрема, у другому листі від 2 серпня 1859 р. Костомаров просить допомоги у пошуці джерел та наданні вказівок для написання історії України до Богдана Хмельницького. Крім того він пояснює, що дослідження базуються на свідченнях очевидців, тому це не його особистий погляд на постать Хмельницького, а лише бажання пояснити, яким Богдан був в очах очевидців. Також вчений намагається відкинути звинувачення у некритичному ставленні до польських джерел. Він наголошує, що критичні помітки залишились у нього “в портфелі”, а те, як йому вдалося описати ту чи іншу подію, залежить від використаних джерел і враження, яке вони справили на історика. Ніхто не може прямо довести хибність погляду вченого, а особливо критики, що немов хижакі, накинулись на М.Костомарова. Вони і близько не знайомі з джерелами, але використовуючи погляд Максимовича на проблему, намагаються розтоптати історика. Загалом тон цього послання уже не полемічний, а швидше оправдальний, оскільки історик мав справу з великим авторитетом у царині української старовини.

Третій лист (датований 8 вересня 1864 р.) стосується однієї події, яка відображає життя петербурзької громади 60-х рр. XIX ст. Загалом ця історія схожа на сюжет Шевченкової поеми “Катерина”. Коротко переповімо її для того, щоб зрозуміти яку роль відіграли тут М.Максимович та М.Костомаров. Один петербурзький інтелігент на ім'я Григорій, супроводжуючи тіло Кобзаря Україною, полонив серце простої селянки Марії. Дівчина довірилась коханому і згодилася їхати з ним до столиці начебто для одруження. Батьки категорично заборонили дочці покидати рідну домівку поки пан не заручиться з нею. Заручини відбулися, і молоді поїхали до Петербурга. Григорій почав з'являтися у поважному товаристві разом з нареченою, яка вражала всіх своїм зовнішнім виглядом, а саме українським

національним костюмом, що надто вже вирізняло її з-поміж столичного панства. Ця подія особливо обурила М.Костомарова, оскільки Григорій подорожував по Україні разом з останками національної святині нашого народу і, мабуть, десь у вузькому колі натхненно читав вірші Кобзаря, а тим часом знущався з бідної селянки, пророкуючи їй долю покритки Катерини.

Недовго побавившись з Марією, Григорій починає знущатися з неї і намагається її позбутися. Бідна дівчина шукає притулку в Н.Білозерській, де бере на себе обов'язки няньки, а громада вирішує допомогти їй повернутися на батьківщину. М.Костомаров жертвує на користь селянки гонорар за свою статтю. Григорій великодушно зголошується супроводжувати Марію по дорозі додому, проте в громаді це викликає підозру щодо недобрих намірів людини, яка непорядно поставилася до честі дівчини. М.Костомаров вважав, що Григорій зобов'язаний одружитися, але це було неможливо, оскільки у нього була сім'я. До справи повернення Марії в село долучився П.Куліш, який у березні 1864 р. звернувся з листом до М.Максимовича з проханням переговорити з матір'ю дівчини щодо її повернення додому¹⁰. Крім того Марія особисто написала листа Михайлові Олександровичу. Лише у вересні вона поїхала в село і, очевидно, нею М.Костомаров передав своє послання Максимовичу. Тому лист має характер рекомендації. Виникає питання: чому Микола Іванович так вболівав за долю простої селянки? Насамперед, потрібно взяти до уваги його особисту порядність, яка йому ніколи не дозволила так знущатися над людиною. Іншим важливим мотивом є те, що вчений боявся ідеологічних наслідків, а саме, ця прикра історія могла кинути тінь на всю інтелігенцію і спровокувати вороже ставлення до неї народу. Тому він прагнув громадського розголосу справи. З листа П.Куліша до М.Максимовича дізнаємося, що петербурзька громада публічно виключила Григорія з числа своїх членів і визнала неможливість його спілкування з чесними людьми¹¹, засудивши, таким чином,

подібну поведінку. Про подальшу долю бідної селянки достеменно нічого не відомо, але на той час вона не могла бути щасливою.

У цьому ж посланні відображено гіркий біль Костомарова з приводу неможливості провести свою старість на коханій Україні. “Я любив все життя Україну, її народ, її мову, її природу: за це мене потрібно позбавити можливості дожити і померти там”, - з прикістю констатує історик вирок “сильних світу цього”¹².

Четвертий лист від 24 жовтня 1869 р. містить суто наукову інформацію, яка стосується розбору монографії “Богдан Хмельницький”*. Зауваження, висловлені М.Максимовичем у періодичних виданнях, очевидно, справили на М.Костомарова неабияке враження. Тому кожен спірний історичний факт він намагається перевірити шляхом порівняння історичних джерел.

Єдиний лист М.Максимовича до М.Костомарова, який нам вдалося віднайти, - це його відповідь на лист останнього від 24 жовтня 1869 р.¹³ Вражає надзвичайно теплий тон цього послання. Михайло Олександрович щиро радіє, що Микола Іванович взявся “за великого нашого БОГДАНА” (виділ. – Авт.) і бажає бачити у новій книзі Хмельницького “у повний зріст”. Для цього він наводить деякі уточнення щодо найближчих соратників Б.Хмельницького та деяких історичних подій 1647-1650 рр., які стали зрозумілішими завдяки порівнянню описів, взятих з різних джерел. Максимович зазначає, що єдиний примірник першого видання він віддав своєму знайомому, але той не повернув його. Максимович намагався здобути у Києві книгу Костомарова, проте пошуки були марними. Михайло Олександрович вибачається перед “істориком-художником” за гостроту

---

* У В.Данилова зазначено 1864 р., але це помилка. Доказом є відповідь М.Максимовича від 15 грудня 1869 р.

полеміки і радіє розумінню справедливості критичних зауважень, висловлених ним¹⁴. Наголошуючи на позитивності своїх намірів, Михайло Олександрович пише: “Якщо писав я щось полемічне, то заради історичної істини (виділ. – Авт.), і не розрізняючи облич, як засвідчує те моя неодноразова полеміка з товаришем і другом юності моєї Погодіним”¹⁵. На останок він радить доповнити книгу портретом Богдана Хмельницького 1651 р. і бажає Костомарову наснаги у роботі.

---

¹ Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биогр. очерк В.А.Замлинского; Примеч. И.Л.Бутича. К.: Изд-во при Киев. ун-те, 1989. С.477.

² Максимович М.А. Собрание сочинений. В 3-х т. К,1876. - Т.І. - С.399.

³ Данилов В. Материалы для биографии Н.И.Костомарова // Украина. - 1907. - Т.4. - Кн.2-3. - С.225-235.

⁴ Максимович М. В ответ на объяснение г.Костомарова // Санкт-Петербургские ведомости. - 1860. - № 8.

⁵ Костомаров Н. Объяснение. По поводу “Писем о Богдане Хмельницком М.А.Максимовича к М.П.Погодину”, помещенных в книжке “Украинец”. № 1 // Санкт-Петербургские ведомости. - 1859. - № 122. -7 июня.

⁶ Максимович М. В ответ на объяснение г.Костомарова // СПб ведомости. - 1860. - № 8.

⁷ Максимович М. О приезде Богдана Хмельницкого в Киев из Замостя // Русская беседа. 1859. -№ 6.

⁸ Костомаров Н. Ответ г.Максимовичу . О правописании имен козацких полковников // СПб ведомости. - 1860. - № 8.

⁹ Максимович М. Спор о малороссийских именах // СПб ведомости. 1860. - № 103. - 12 мая.

¹⁰ Там же С.226-227.

¹¹ Там же. С.229.

¹² Там же. С. 233.

¹³ Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського. Ф.ХХІІ. Спр.177. Арк.1-4 зв.

¹⁴ Там само. Арк. 1.

¹⁵ Там само. Арк. 1 зв. 2.